

M. LENKEVIČIŪTĖ-NORKAITIENĖ

NOMINA REGIONALIA LIETUVIŲ KALBOS TARMĖSE

Vietovardiniais gyventojų pavadinimais (nomina regionalia) vadiname žmones pagal jų kilimo arba gyvenamąją vietą. Norint nustatyti ryškesnius minėtų pavadinimų darybos ir vartosenos polinkius lietuvių kalbos tarmėse, buvo surinkta medžiaga iš akademinio „Lietuvių kalbos žodyno“ (toliau – LKŽ), taip pat jo ir „Lietuvių kalbos atlaso“ (toliau – LKA) kartotekų bei V. Vitkausko „Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodyno“¹. Iš viso surinkta per tūkstantį pavyzdžių, iš kurių aiškėja, kad Lietuvos tarmėse gyventojams pagal kilmės ar gyvenamąją vietą vadinti vartojami du būdai: nusakomasis ir darybinis.

Nusakomieji pavadinimai

Nusakomieji pavadinimai esti ne vienažodžiai, bet junginiai. Jie būna dviejų rūšių:

a) kelių daiktavardžių, kurių vienas yra vietovardžio kilmininkas (norint tiksliai nusakyti asmens gimimo ar gyvenamąją vietą). Pvz.:

Aš pati esu Švėkšnos gimimo LKŽ III 308 (Šv)². *Ji Nemunaičio parapijos gimimo* Alv. *Pavardė pritinka, bet mudu nė gentumo ne gentys – aš Martinus Želvių, o jis Martinkus Lazdininkų* LKŽ III 239 (Dr). *Mane žmonys laiko par Kalnėnų* (kaimas) *Urbutį* LKK IX 163 (Jrb)³. *Iš kur tu ėmeis, – Alytaus žmogus!?* Vrn. *Vyšnios tokios geros – Kuršėnų bobos nagų nagais išgrobstė* LKŽ VIII 500 (Krš).

b) junginiai su prielinksniais. Pvz.:

Ar iš tolo esi kilimo? – *Kilimo aš iš Švėkšnos* LKŽ V 778 (J. Jabl). *Jis paina iš Kybartų* LKŽ II 1093 (Vlkv). *Ji iš Žvirgždėnų paeina, o gyvena Varėnoj* Pv. *Mano motyna buvo ejusi iš Palangos* LKŽ II 1074 (Plng). *Jis išėjo iš Rakų* Nė. *Man sapnuojas* (atrodo), *kad tos mergaitės iš Alizavos* Slm. *Murod, tu iš Šilalės esi* LKŽ VIII 430 (Grd). *Rašėmės Kukliais* (pavardė) *iš Kaziulių* (kaimas) LKŽ XI 216 (Dv). *Kritvirpiai jūs iš Tintalų sodos!* LKŽ VI 641 (Dr). *Iš Kauno žmogus* Rs. *Jis iš Agurkiškės* VŠR. *Žmogus iš Rūdiškių* Trak. *Jie yra iš anapus Girdžių* LKK IX 155 (Jrb).

¹ Vitkauskas V. Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas. – V., 1976.

² Sutrumpinimai kaip „Lietuvių kalbos žodyne“.

³ Sakiniai su tokia santrumpa imti iš straipsnio: Grinaveckienė E. Pietinės šiaurės vakarų aukštaičių tarmės prielinksnių reikšmės ir vartojimas. – Kn.: Lietuvių kalbotyros klausimai. V., 1967, t. 9, p. 151–170.

Nuo Sintautų jo kilimas LKŽ V 778 (Plv). Ji paeina nuo Pašakių LKŽ II 1093 (Pc). Anas nuo Utenos (iš Utenos apylinkių) LKŽ VIII 902 (Ktk). Tas žmogus esąs nuo Pasvalio LKŽ VIII 902 (Dj). Žmogus nok Dieveniškų Šlėn. Toj motera tę kur nok Varėnos Pv. Palei kalbos tik spėju, kad nuo Daugėliškių LKŽ IX 247 (Švnč). Pagudišką turėjom mokytoją – ar nu Šiaulių, ar nu Tauragės LKŽ IX 100 (Šts). Ji yra nuo anapus Šiaulių LKK IX 157 (Jrb). Jie yra nuo šiapus Šimkaičių LKK IX 157 (Jrb).

Sakinuose su prielinksniu *iš* (arba su samplaikiniu *iš anapus*) asmens gimimo (gyvenamoji) vieta pasakoma tiksliai. Šie sakiniai yra sinonimiški pirmojo (a) pogrupio sakiniams.

Žymint apytikrę gyvenamąją vietą, t.y. ne konkrečią gyvenvietę, o platesnę apylinkę, verčiamasi konstrukcijomis su prielinksniu *nuo* (arba analogiškoms konstrukcijomis su samplaikiniais prielinksniais *nuo anapus, nuo šiapus*).

Šnekamojoje kalboje asmens gyvenamoji vieta visoje Lietuvoje paprastai nurodoma nusakomuoju būdu. Tai rodytų, kad šis būdas yra senas. Senuosiuose dokumentuose, metrikų aktuose irgi buvo taip rašoma, pažymint registruojamojo asmens gimimo ar gyvenamąją vietą, pvz.: *Mikolajūnas iš Norbutų kaimo* (1742 m.), *Jaraitis iš Puodžiūnų kaimo* (1702 m.) ir pan.⁴ Be to, esama vietovardžių, iš kurių darybiniu būdu (dažniausiai, kaip toliau matysime, dėl fonetinių priežasčių) sunku pasidaryti gyventojų pavadinimų, taigi tuo atveju taip pat gelbsti nusakomasis būdas. Kai kuriose Lietuvos vietose jis yra netgi vienintelis. Pavyzdžiui, Kėdainių raj. Krakių, Panevėžio raj. Upytės apylinkėse, apie Kaišiadoris, Trakus, Vilniaus krašte tenykščių sakoma, kad žmogus esąs *iš Panevėžio, nu Krekenavos, iš Kalvių, iš Rūdiškių, iš Nemenčinės*. Kitur minėtieji junginiai vartojami pagrečiui su darybiniu būdu pasidarytais vienažodžiais priesaginėmis ar galūnių vediniais, pvz.: Miežiškiuos (Panevėžio raj.) pasako ir *panevėžietis*, ir *žmogus iš Panevėžio*; Varėnos raj. Valkininkų, Marcinkonių apylinkėse sakoma ir *iš(nuo) Marcinkonių, iš(nuo) Varėnos*, ir *marcinkoniškis, varėniškis, varėnis*. Panašiai elgiamasi Šakių, Kapsuko, Vilkaviškio, Alytaus, Vilniaus, Šalčininkų, Molėtų rajonuose.

Darybiniai pavadinimai

Darybiniu būdu daromi vienažodžiai pavadinimai:

a) daiktavardiniai ar būdvardiniai priesagų vediniai, pvz.: *salantiškis, -ė, pūnėnas, pakruojietis, -ė, veliuonytis, -ė, žagarininkas, -ė, tvrečinis, -ė* ir kt.;

b) daiktavardiniai galūnės *-is* vediniai, pvz.: *ariogalis, -ė, šeduvis, -ė, širvin-tis, -ė*.

Priesaginių pavadinimų – dauguma, galūnės *-is* vedinių pasitaiko retokai. Šiam reikalui turima daug įvairių priesagų, pvz.: *-iškis, -ė; -ietis, -ė; -ėnas; -inis, -ė; -(in)inkas (-ykas), -ė; -ytis, -ė; -(i)ukas, -ė; -(i)utis, -ė; -(i)okas, -ė; -onas, -ė* ir kt. Ne visos jos vartojamos vienodai plačiai ir dažnai (paplitimas ir vartojimas aiškiau matyti iš žemėlapių*). Pagal darybinį potencialumą jas ir aptarsime.

⁴ Zinkevičius Z. Lietuvių antroponimika. – V., 1977, p. 35.

* Skaičiai žemėlapyje dialektologinius punktus žymi taip, kaip „Lietuvių kalbos atlase“.

Visoje Lietuvoje (gal tik išskyrus šiaurės panevėžiškius ir su jais besiribojantį šiauliškių plotą) vartojama sena priesaga *-iškis, -ė*, kuri žemaičiams yra veik vienintelė šios rūšies žodžių darybos priemonė. Pvz.:

Kretingiškiei ratas dirb dideliai ilgais rungais LKŽ VI 555 (Slnt). *Ans yr, rodos, iš mosėdiškių* LKŽ VIII 354 (Slnt). *Adomas yr sediškis, iš Kirklių* Slnt. *Kuršėniškiai storiiau kalba, papilėniškiai ploniau* LKŽ VI 972 (Pp). *Aš jau esu gryna laukuviškė – čia gimusi, užaugusi ir visą amžių praleidusi* LKŽ VIII 189 (Lkv). *Rietaviškiai šneka ulba kaip tetervinai* LKŽ XI 582 (Lkv). *Blinda buvo luokiškis, Luokė ano tėvynė* LKŽ VII 691 (Užv). *Ans yr iš čia pat, mažeikiškis* LKŽ VII 967 (Mžk). *Aš esu iš amžių palangiškis* LKŽ IV 157 (Plng). *Tas pirmasis anos vyras buvo palangiškis* LKŽ IX 238 (Ms). *Dygimo buvo plateliškis* LKŽ II 525 (Šts). *Plungiškiei ir keit (keičia) jau (kitaip kalba)* LKŽ X 350 (Krtm). *Gargždiškiai kiteip laukus dirb* LKŽ II 570 (Krtm). *Mas, raudėniškiai, panašiai su telšiškiais šnekam* LKŽ XI 249 (Rdn). *Gruzdžių – laukiniečiai, šakyniškiei – miškinaičiai* LKŽ VII 181 (Škn). *Tas anos vyras buvo salantiškis* Grg. *Po rusniškius ieškojo ungurių* LKŽ XI 1020 (Rsn). *Priekuliškiai gražiai kalba* LKŽ X 651 (Plik). *Palangiškiai užsikirto, kad nepasiduos Tiškevičiui* LKŽ V 866 (Dr). *Kelmiškės nemoka ačiuotės* LKŽ I 17 (Ll). *Šilutiškiai, priekuliškiai vis pakreip žodį* LKŽ VI 501 (Sg). *Mes su priekuliškiais nesusisiekiam (nesueiname, nesusitinkame)* Pgg. *Tą dainę taip pat plateliškiai, plungiškiai, alsėdiškiai liuob būriūs[e] dainiuos laukūs[e] i talkos[e]* Plt. *Kitieje plateliškiai ir apie šateikius kodalius liuob vadinti raugtinėms* LKŽ X 80 (Plt). *Te[n] pas jum cibulių kraštas: šakyniškiei jau no senovės cibulninkai* LKŽ II 20 (Žg). *Anais metais eržvilkiškių dainas, žodžius surašinėjo* LKŽ II 1152 (Erž). *Velioniškiai laiviuoja (kalba žemaičiuodami)* LKŽ VII 75 (Ilg). *Darželį papartiškiai davė* LKŽ IX 350 (Ppr). *Panemuniškiai jau rugius kerta* LKŽ IX 333 (PnMA). *Ramygališkės išėjo [i marčias kitur]* LKŽ XI 124 (Rm). *Kirdeikiškiai žadėjo kitą sekmadienį kermošium su muzika atvažiuot* LKŽ V 833 (Trgn). *Labanoriškiai tai iš grybų ir uogų pragyvena* LKŽ VII 3 (Trgn). *Taip greit neišleisma, apkepsma duona, ir būsit salakiškė* Slk. *Antazaviškis dustiškę paėmė* LKŽ I 158 (Ds). *Dusetiškiui tik pašokt, pamiegot, o kamajiškiui pančiai vyt* LKŽ II 918 (Dkk). *Arklių lenktynės[e] gražiai važiavo obeliškiai* LKŽ VIII 987 (Ob). *Jis iš Prienų kilęs, prieniškis* LKŽ X 664 (Prn). *Privažiavo pilni Prienai birštoniškių* LKŽ I 846 (Prn). *Daugelis perlojiškių tik iš grybų gyveno* LKŽ IX 839 (Alv). *Iš šitų ežerų dubičiškiai prisigaudo daug žuvų* LKŽ II 781 (Dbč). *Daugiškių žemė kalnuota* LKŽ II 322 (Alv). *Miežioniškis, -ė, skaivoniškis, -ė, skraičioniškis, -ė* LKK IX 193 (Dv)⁵. *Dainaviškis, -ė, krėliškis, -ė, kurpešiškis, -ė, narbutoniškis, -ė, narčioniškis, -ė, naugardiškis, -ė, pagiriškis, -ė, vilniškis, -ė, zasečiškis, -ė, zieteliškis, -ė* LKK XI (Zt)⁶.

⁵ Pavyzdžiai iš straipsnio: Lipskienė J., Vidugiris A. Dieveniškių tarmė. – Kn.: Lietuvių kalbotyros klausimai, t. 9, p. 193.

⁶ Pavyzdžiai iš straipsnio: Vidugiris A. Zietelos tarmės daiktavardis. – Kn.: Lietuvių kalbotyros klausimai. V., 1969, t. 11, p. 157.

Panevėžiškių (ypač šiaurinių) ir dalies šiauliškių asmens gyvenamoji vieta mėgstama nusakyti (*žmogus nuo Smilgių, iš Upytės* ir pan.), bet retkarčiais pasidaroma ir vedinių su priesaga *-ietis, -ė*. Pvz.:

Šiandie šilely labai daug panevėžiečių uogauja LKŽ IX 334 (Krs). *Panevėžiečiai, tai jie, mat, kitiškai šneka, kaip mes* LKŽ IX 334 (Mžš). *Apskevilys ta ve kairiečiai* (Kairių sodžiaus bernai), *i pareini su burbulu Sml. Baisogalietis i kitus nežiūri* LKŽ I 69 (Bsg). *Radviliškietis atvažiuo* Šln.

Pažymėtina, kad ši priesaga tiek šiose, tiek kitose Lietuvos vietose nėra vienintelė: sinonimiškai vartojami ir kiti vediniai ar junginiai. Plg.:

Jo boba biržietė LKŽ I 850 (Ds), tačiau yra ir *biržiškis* (Skp), *biržėnas* (Vb).

Da kelios leliūniečių mergos – ir visi svečiai LKŽ VII 319 (Dbk), bet pasako ir *Leliūnų žmonės* (Ut).

Lyduokietė aš LKŽ VII 410 (Kkl) – ir iš (*nuo*) *Lyduokių* (Ldk).

Mano senelis pandėlietis LKŽ IX 33 (Krp) – ir iš *Pandėlio* (Rk).

Paėmė pačią iš panemuniečių LKŽ IX 333 (Kp) – ir iš *Panemunio* (Rk).

Tiesa, kartais tarp priesagų *-iškis, -ė* ir *-ietis, -ė* vedinių esama reikšmės skirtumo. Pavyzdžiui, žemaičiai apie Šilutę, Tauragę Klaipėdos miesto gyventojus vadina *klaipėdiškiais*, o viso Klaipėdos krašto gyventojus – *klaipėdiečiais*. Kairių apylinkėse (Šiaulių raj.) kokio nors kaimo gyventojui pavadinti vartojama priesaga *-iškis, -ė*, kuri praverčia ir tada, kai kalbama apie laikiną atvykėlį. Apylinkės gyventojus čionykščiai vadina priesagos *-ietis, -ė* vediniais. Taip yra ir Šalčininkų rajone. Daug kur su priesaga *-ietis, -ė* linkstama darytis vedinių didesnių miestų gyventojams pavadinti (*vilnietis, kaunietis, panevėžietis, šiaulietis*). Suvalkiečiai, vartodami ir kitokias priesagas, žinomesnių vietų gyventojus vadina priesagos *-ietis, -ė* vediniais, pvz.: *kaunietis, šakietis* (Alk, Kdl), o priesaga *-iškis, -ė* jiems reikalinga tuo atveju, kai kalba apie mažesnių gyvenviečių žmones arba kai nori pasakyti vietą, iš kur parvyko laikinai ten buvęs, bet ne ten gyvenęs asmuo, pvz.: *Šakiškiai parvažiuo* (tie, kurie buvo Šakiuose) Nm. Kuršėnuose, nusakydami parvykėlio būtą vietą, taip pat vartoja priesagą *-iškis, -ė*, pvz.: *Ar jau miegt rygiškiai?* LKŽ XI 594 (Krš). Ši priesaga čia tinka ir tada, kai kalba apie laikinai išvykusį žmogų: *Rygiškiai dar neparvažiuo* LKŽ XI 594 (Krš). Varėnos raj., kai kalbama apie ne vietinius, o kitur gyvenančius arba sutiktus ne jų gyvenamojoje vietoje žmones, tai vartojama priesaga *-iškis, -ė* (*Kauniškiai atvažiuo. Genionyse sustikau valkiniškį*). Kitais kartais verčiamasi nusakomaisiais pavadinimais, o priesaga *-ietis, -ė* reta ir vartojama veik jaunesniosios kartos.

Kaip matome, priesaga *-ietis, -ė* tarmėse tėra antrinė. Jos vediniais iš pradžių, regis, buvo imta vadinti kaimyniniai, gretimų apylinkių gyventojai, žmonės iš didesnių gyvenviečių. Šnekamojoje kalboje ir dabar *-ietis, -ė* vedinių daugiausia tarmių paribiuos. Literatūrinėje kalboje vediniai, žymintys asmenis pagal jų gyvenamųjų ar gyventų vietų vardus, imami daryti beveik tik su priesaga *-ietis, -ė*⁷. Šiems

⁷ Plg. Lietuvių kalbos gramatika. – V., 1965, t. 1, p. 411 (toliau – LKG).

vediniams pavyksta įsigalėti turbūt ir dėl to, kad dėl fonetinių priežasčių su priesaga *-iškis*, *-ė* ne visada galima pasidaryti gyventojų pavadinimų. Netgi žemaičiai, besiverčią beveik tik *-iškis*, *-ė* vediniais, turi *tryškėčius* (: Tryškiai). Beje, jų pasakoma ir *Tryškių žmogus* (Rdn). Tauragės raj. Kunigiškių apylinkės gyventojai vadinami *kunigiškėčiais* (Trg).

Kupiškio, Anykščių krašto, Rokiškio apylinkių gyventojai ir jų artimiausieji kaimynai nomina regionalia dažnai darosi su priesaga *-ėnas*, pvz.: *Kad jis anykštėnas, pažinau iš kalbos* LKŽ I 141 (An). *Duokiškėnų žemės geros* LKŽ II 867 (Dbk). *Kupiškėnai kupiškėnais palieka* LKŽ VI 927 (Kp). *Biržėnai juokias iš kupreliškėnų: čia korva, čia kumala, čia duonos plutala* LKŽ VI 930 (Kpr). *Vabalnykėnai savatinai kalba* Brž. *Rokiškėnai neskūpūs* LKŽ XI 816 (Ob).

Šios priesagos vediniai minėtose vietose kartais žymi ne kurios nors konkretios gyvenvietės, o tų apylinkių gyventoją, tarmės atstovą, pvz.: *salamiestėnas*, *kupiškėnas*, *vabalninkėnas*, *kupreliškėnas* (Slm), *juodupėnas*, *rokiškėnas*, *anykštėnas* (On). Norėdami pasakyti, kad gyventojas yra iš paties miestelio, tenyškėčiai žmonės sako: *salamiestietis*, *alizavietis*, *antašavietis*, *papilietis*, *rokiškietis*, *juodupietis* (Slm) arba *obeliskis*, *kamajiskis* (Rk), *čedasiškis* (On), *biržiškis* (Skp). Palyginkime: Tilžės ir Ragainės apylinkių gyventojai vadinta *tilžėnais* (Šlu) ir *ragainėnais* (*Ragainėnai i tur savo tarmę* LKŽ XI 14 (Pgg), o tų miestų gyventojai – *tilžiškiais* ir *ragainiškiais* (Šlu).

Priesagos *-ėnas* vedinių, kaip matome iš žemėlapių, pasitaiko ir kitose Lietuvos vietose. Širvintiškių plote – *kiauklėnai*, *šašuołėnai* Šš, *čiobiškėnai* Čb; uteniškiuose – *užpalėnai* Sdk, *kuktiškėnai* (*Tas žmogus gal kuktiškėnas?* LKŽ VI 809 (Ut); Ignalinos krašte – *daugėliškėnai* (*Jau nėra niekur tokių giesmininkų kaip daugėliškėnai* LKŽ II 313 (Dglš), *tvėrečėnai* (*Tvėrečėnai adutiškėčius vadina skersagudžiais* (Ad); vakarų žemaičių plote – *plikėnai* Grg, *grabupėnai* Grdm; Klaipėdos krašte Viešvilės gyventojai – *viešulvėnai* Jrb (yra ir *viešviliškiai*); pietų aukštaičiuose – *žaslėnai* Ppr, *vieviškėnai* Vvs (yra ir *žasliškiai* Žsl, *vieviškiai* Trak), *ratnyčėnai* (*Šita žemė ratnyčėnų* LKŽ XI 244 (Drsk).

Pavyzdžių su priesagos *-ėnas* moteriška forma nepasitaikė nei girdėti, nei rasti tiek „Lietuvių kalbos žodyno“ spausdintuose tomuose, tiek jo ir LKA kartotekoje, nors gyvojoje kalboje gal kur nors ji ir vartojama. Tad ar negali moteriškosios giminės formos nebuvimas rodyti, kad pradžioje vediniais su priesaga *-ėnas* buvo vadinami visi to krašto gyventojai daugiskaitine forma (apie tai dar kalbėsime ir toliau)? Tai patvirtintų ir dvigubų priesagų vartojimas, pvz.: *Kuktiškėniškiam naravu: turi geležinkelį, kur nori, gali nuvažiuot* LKŽ VI 809 (Trgn). *Papilėniškiai dideliai mėgst dainas* LKŽ IX 362 (Pp). *Skapiškėniškiai kalba* Skp.

Kitaip tariant, priesaga *-ėn* čia rodo, kad kalbama apie to krašto žmogų, o *-išk-* patikslina, nurodo konkrečią vietovę.

Kaip matome iš pateiktų pavyzdžių, priesagų *-iškis*, *-ė*, *-ietis*, *-ė* ir *-ėnas* vedinių vartojimas tose pačiose vietovėse paaiškinamas skirtinga jų semantine funkcija. Tiesa, kai kur semantinis skirtumas nėra ryškus arba jo visai nėra. Pavyzdžiui, Tvėrečiaus šnektoje, pasak J. Otremskio, tą pačią funkciją kaip priesaga *-iškis*, *-ė* turi taip pat priesaga *-inis*, *-ė*. Priesaga *-iškis*, *-ė* pakeičiama *-inis*, *-ė* tais atve-

jais, kai vietovardis pats turi priesagą *-iškis, -ė*. Įdomu tai, kad kai kurių vietovardžių priesaga *-iškis, -ė* išlieka ir vediniuose, o iš kitų vietovardžių vedinių su *-inis, -ė* nedaroma, pvz.: *Karališkiai – karališkiniai*, bet *Latakiškė – latakiniai*⁸.

Priesagos *-inis, -ė* vartojimo sritis nėra tokia plati kaip, pavyzdžiui, *-iškis, -ė*. Jos vedinių dažniausiai daromasi vilniškių ir kauniškių tarmės plotuose ir labai retai kitur. Šie vediniai žymi ten gyvenantį arba iš (nuo) ten kilusį, atvykusį (parvykusį) žmogų. Pažymėtina, kad asmenvardžių raidos istorija rodo, jog *-inis, -ė* priesagos kai kurie asmenvardžiai taip pat žymėjo asmens kilmės vietą (pvz., *Sudervinis – iš Sudervės*) arba priklausymą (pvz., *Geldinis – Geldai, Geldos šeimai, Geldos sūnus*)⁹.

Priesagos *-inis, -ė* vediniai dažniau vartojami būdvardiškai, o ne daiktavardiškai. Pvz.:

Bo (buvo) atėjęs ir alksnėninis mokytojas LKŽ I 104 (Gs). *Dūkštiniai berniukai atleidžia ir lakštą (laišką)* LKŽ II 811 (Dglš). *Mačiau vieną dūkštinę ir vieną salakinę mergaitę* LKŽ II 811 (Slk). *Salakinis žydas* Dglš. *Klaipėdinis daktaras* LKŽ V 948 (Pln). *Tauraginis kunigas* Trg. *Šis slavikinis daktaras ma sakė* Slv. *Pilviškiniai daktarai neapsima gydyt, siunčia į Vilkaviškį* LKŽ IX 1029 (Plv). *Mano sūnus, žinot, kauninis* KzR. *Veiverinis daktaras* Kps. *Sasnavinis kunigas* KzR. *Vilkaviškinis klebonas buvo* Lkš. *Pupiškinis Zinkevičius* Šlėn. *Samavinės bobos* Zr. *Mes buvom svėdasiniai žmonės, filija Svėdasų, prieš Pirmąjį karą atsiskyrėm* Adm. *Ryginė Petronienė (iš Rygos parvažiavusi)* LKŽ XI 594 (Kp).

Mes dūkštinės LKŽ II 811 (Dkšt). *Mus užpuolė sasnaviniai* Ss. *Erzvētinis buvo* OG 176. *Per ją buvo pašilinis* OG 176. *Ropidinė (Ropidų kaimo gyventoja)* Krs. *Čia ir varėniškiai, ir marcinkoniškiai buvo, ir eišiškinius mačiau* Dg.

Būdvardiškai pavartojami ir kitų priesagų vediniai. Pvz.:

Kitam mieste pamatęs dustiškį žmogų, tuoj pažinsi, kad tai dustiškis LKŽ II 924 (Ds). *Naumiestiškis [daktaras] važiuo į Švėkšną* LKŽ VIII 592 (Vn). *Važinėja vyrai paberžiškiai* LKŽ IX 15 (Pb). *Visos raudėniškės bobos pažįstamos* LKŽ XI 249 (Krš). *Da vienas alantiškis žmogus buvo su tokio pat reikalu* LKŽ I 91 (Dbk). *Pabradiškės moteres gerai moka daryt (dažyti)* JnšM. *Varėniškė Ievutė nei skambina, nei atrašo* Pv.

Buvo atvažiavęs panevėžietis gydytojas LKŽ IX 334 (Krs). *Siesikietė daktarė gydė* Ssk.

Adutiškėnai žmonės LKŽ I 22 (Ad).

Esama keleto retesnės darybos vedinių. Su priesaga *-(in)inkas (-nykas), -ė* jų kiek dažniau pasitaiko žemaičiuose, kitur – retai, pvz.: *tarbūčninkai* Žg; *vegerininkas, žagarininkas, kivylininkas* Vgr; *palukninkas* Skd; *karklininkas* Krg; *nidininkai, pervalkininkai, preilininkai* Nd; *ventininkai* Prk; *alkininkai* Grdm; *rygininkė* Klk; *skardininkai* Jrb; *molėtnykai* Dbg; *Mums, ragaininkams, ji dovano*

⁸ Otrębski J. *Wschodniolitewskie narzecze twereckie*. Gramatyka. – Kraków, 1934, t. 1, p. 170–172 (toliau – OG).

⁹ Zinkevičius Z. *Min. veik.*, p. 241.

jo gražią vilpštynę LKŽ XII 4 (Rdž). Tie *gaspadoriai*, katrie gyvena prie Šilelio, šaukias šilelnykais Brž. Iš pietvakarių Latvijos (Kuršo) atsikraustę Kuršių Nerijos žvejai tenykščių vadinami *kuršininkais*, *kopininkais* (Dov). A. Jonaitytė, tyrinėjusi latvių kalbos poveikį palatvės vakarų aukštaičių šnektų gramatinei sandarai, pažymi, kad „dėl latvių kalbos poveikio šių šnektų¹⁰ priesaga *-(i)niņks ~ -ininkas* kartais įgauna lietuvių kalbos priesagų *-iškis, -ietis* reikšmę, pvz.: *dūobelniņks* „Duobelės gyventojas“ (*mā's būvo'm nuvaž'ā've pas tuos dūobelniņkus* Žg), *ēliniņks* „Elėjos gyventojas“ (*čē gi'vā'na lā'tvei ēliniņkai* Kyb), *tarbūčniņks* „Tarbūčių k. gyventojas“ (*āna' vis po' vařdu šāuk tie tarbū'čniņkai* Dilb), *vegėrniņks* „Vegerės apylinkės gyventojas“ (*vegėrniņkai dā dāuģau lat'v'uoj ir ūž mum* Škn); *rī'giniņks* „Rygos gyventojas“ (*lā'uk'am, ga'l', sā'ko'm, mī'su rī'giniņkai šī mē'nesi pārvaž'uos ant āplauku* Škn). Plg. lat. *dobelniņks* „duobelīškis“, *rīdziniņks* „rygiškis“, *liepājniņks* „liepojiškis“. Mat lat. priesaga *-(i)nieks* šių šnektų atstovams yra savos priesagos *-(i)niņks* atitikmuo, plg. skolinius: *dārziņiņks*, lat. *dārznieks*; *māšiniņks* „motoristas“, lat. *mašīnieks* ir kt.“¹¹

Semantiniu atžvilgiu kalbamosios priesagos vediniai nevienareikšmiai. Pavyzdžiui, Kuršėnuose *rygininkais* vadinami tie, kurie nuolatos važinėja į Rygą (LKŽ XI 594). Kitur taip vadina į Rygą išvažiavusius vietinius žmones, pvz.: *Ale ka mūsų rygininkai šī kartā ilgai neparvažiuoja* LKŽ XI 594 (Škn).

Su priesaga *-ytis* pasitaikė vos keli vediniai, pvz.: *veliūnytis* Jrb, *zarasytis* (*Nuvažiavo milicija zarasyčia* Zr), *šiaulytis* Rdn, Lk, Akm, Trk. Upyno *šiaulytis* reiškia ir apskritai aukštaičių tarpe kalbantį žmogų.

Apie Šilutę sudaroma vedinių su priesaga *-ujis*, pvz.: *lankininkujis* (: *Lankininkai*), *lazynujis* (: *Lazdūnėnai*), *skardupėnujis* (: *Skardupiai*) Šlu, *paplynujįs* (: *Paplyniai*) Nmš.

Esama keletu itin retos darybos vedinių. Su priesaga *-(i)ukas, -ė* *kazlinukė* (: *Kazlų Rūda*) Kps, *pasodėliukai* (: *Pasodėlė*) Krkn; su priesaga *-(i) utis* : *kauniutis* (: *Kaunas*) Ut.

Vedinių su kitomis (taip pat ir slaviškomis) priesagomis rečiau pasitaiko vietovėse, kur mišresnė gyventojų tautinė sudėtis. Pvz.:

-onas, -ė, -(i)onis, -ė: *rygionis, -ė* Brž, Ps, Grž: *Per karę iš Rygos buvo pradėję eiti rygionės* LKŽ XI 594 (Lnkv); *biržionis, -ė*: *Galgi žmogus suprasi, ką biržionys* (biržėnai) čekčioja LKŽ II 62 (Trgn); *vilnionis, -ė* Mlt; *salakonas, -ė*: *Abu tikri salakonai, tik Antanas išvažiavęs buvo* Slk. *Salakonas ir ardamas šoka, be jam ir pilvas groja* Ds. *Salakonai skirtingai kalba* Alv. *Salakonės ir šoka, ir audžia* Ds; *narčionis, -ė* Zt. Pastarąjį pavyzdį A. Vidugiris lygina su panašios reikšmės ir darybos senu skoliniu *miesčionis* ir pažymi, kad Zietelos apylinkėse Narčių kaimo gyventojai pavadinti dažniau vartojamas vedinys *narčioniškis* negu *narčionis*¹².

¹⁰ Tai Joniškio raj. Skaistgirio ir Žagarės apylinkių, Šiaulių raj. Gruzdžių, Šakynos ir Šiupelių apylinkių ir Akmenės raj. Kruopių apylinkių šnektos.

¹¹ Jonaitytė A. Latvių kalbos poveikis palatvės vakarų aukštaičių šnektų gramatinei sandarai. — Kn.: Lietuvių kalbotyros klausimai, t. 9, p. 174–175.

¹² Žr. Vidugiris A. Min. str., p. 157.

-(i)okas, -ė. „Šios priesagos asmenų pavadinimai, padaryti iš tų asmenų gyvenamųjų vietų tikrinių vardu ir kai kur turintys šalutinį menkinimo reikšmės atspalvį (šalia kilmės – priklausymo reikšmės), vartojami beveik vien tik tai pietinėse aukštaičių šnektose (Alytus, Kaišiadorys, Kapsukas, Veisiejai), pvz.: *kaišiadoriðkas, -ė, kauniðkas, -ė, lazdiðkas, -ė, palomeniðkas, -ė, prieniðkas, -ė, seirijðkas, -ė, veisiejðkas, -ė*¹³.

Retkarčiais pasitaiko ir su kitokiom (ypač slaviškom) priesagom sudarytų vedinių, pvz.: *raguvekas, traupekas* Tršk, *vilenskas* Zr, *švenčenskas* Ck, *ignalinskas* Ign, *adutinskas* Ad, *smėlinskis* Zr, *paringuckas* Ign, *druskineckas* Lzd, *butrimancas* Šlčn ir kt.

Galūnės *-is* vedinių yra nedaug. Jų dažniau pasitaiko Pakruojo, Radviliškio, Panevėžio, Ukmergės rajonų šnektose. Pvz.:

Linkuva : *linkuvis, -ė* Sdb. *Mes, žemiečiai* (Žeimelio gyventojai) *teip šnekam, linkuviai kiteip, pašvitiniečiai vėl kiteip* LKŽ VII 551 (Žml). *Linkuvės labai gražius milus ausdavo* LKŽ VII 551 (Lnkv). *Mes į jaują džiaunam, o linkuviai šeria* LKŽ II 1016 (Rz).

Pušalotas : *pušalotis, -ė*. *Lietuviškos dainos, užrašytos apygardoje pušaločių ir Veliuonos* LKŽ XI 105 (JD titulinis lapas).

Šeduva : *šeduvis, -ė* Rz, Klov, Sdb, Pšš, Sml, Rm. *Jis jau šeduvis* Rd. *Šeduviai po penkis sėdavo centnerius* Šd. *Jis šeduvis, o aš baisogalė* Bsg.

Baisogala : *baisogalis, -ė*. *Šitas žmogus baisogalis* LKŽ I 569 (Bsg). *Baisogaliai nuo šeduvių savo kalba labai skirias* LKŽ I 569 (Šd).

Ramygala : *ramygalis, -ė*. *Susigiminiavai su ramygaliais* LKŽ XI 124 (Èr).

Raguva : *raguvis, -ė*. *Iš kurgi būsi?* – *Raguvė* LKŽ XI 43 (Ukm).

Deltuva : *deltuvis, -ė* LKŽ II 398.

Širvintos : *širvintis, -ė*. *Aš pabėgau nuo širvinčių daktarų* Šr. *Suveina vakaruškos[e] širvinčiai, tolimų buvo* Šr.

Varėna : *varėnis, -ė* Dg.

Darybinių priemonių vartojimo plotai, kaip matome iš žemėlapiro, beveik sutampa su tarmių užimamais plotais. Produktivesnės priesagos kaitaliojasi su tarmiškesnėmis, sudarydamos dubletines sinonimines formas (ypač tarmių paribiais). Taigi darybos priemonių paplitimą sąlygoja gyventojų kalbinė (tarminė) vienovė.

Semantiškai būtų galima išskirti ne vien grupę vedinių, žyminčių asmenis pagal kilmę ar priklausymą, bet ir grupę vedinių, kurie žymi didesnę būrį žmonių, vienijamų bendros veiklos, dalyvaujančių kuriame nors renginyje, pvz.: *Ka tiems kalvariškiams* (Kalvarijos atlaidų dalyviams) *pradėtų lyti* LKŽ V 165 (Als).

Su priesagomis padarytų pavadinimų tarmėse daugiausia, ypač su priesaga *-iškis, -ė*. Deja, literatūrinėje kalboje ją baigia išstumti vis labiau darybą monopolizuojanti priesaga *-ietis, -ė*. Bene svarbiausios priežastys, nusvėrusios priesagos *-ietis, -ė* įsigalėjimą, yra gramatinės:

1) su priesaga *-ietis, -ė* sudaryti nomina regionalia paprastai vartojami tik daiktavardiškai; su priesaga *-iškis, -ė* sudaryti pavadinimai pavartojami ne tik daiktavar-

¹³ LKG, t. I, p. 413.

diškai, bet ir būvardiška, pvz.: *Daugelis perlojiškių tik iš grybų gyveno* LKŽ IX 839 (Alv) ir *Perlojiškis bajoras* LKŽ IX 839 (K. Būg); *Vilniškiai jau išvažinėję* Pv ir *Vilniškė publika* DŽ¹ 940;

2) su ja daromasi ir vyriškosios, ir moteriškosios giminės pavadinimų (pvz., su priesaga *-ėnas*, kurią plačiai vartoja rytų aukštaičiai, paprastai tesudaromi vien vyriškosios giminės pavadinimai);

3) priesagos *-ietis*, *-ė* vediniai stilistiškai neutralūs (to negalima pasakyti, pvz., apie vedinius su priesaga *-okas*: *Lazdijokai dar aršiau šneka* LKŽ VII 213 (Rdm).

Tą faktą, kad tarmėse dar gyvai vartojama ir priesaga *-iškis*, *-ė* galbūt galėtume aiškinti: 1) sena tokios vartosenos tradicija (ypač žemaičiuose, dzūkuose ir iš dalies aukštaičiuose); 2) priesagos *-iškis*, *-ė* būdvardžių daiktavardėjimu¹⁴.

Pažymėtina, kad, nepaisant to, su kokia priesaga pavadinimai sudaryti, jų dažniausiai vartojama daugiskaitos forma, pvz.: *Turgun suvažiavo visi aviliškiai* LKŽ I 526 (Avl). *Šiandiej labai daug debeikiečių Anykščiuose buvo* LKŽ II 348 (Dbk). *Jau nėra niekur tokių giesmininkų kaip daugėliškėnai* LKŽ II 313 (Dglš). *Papilėniškiai dideliai mėgst dainas* LKŽ IX 362 (Pp).

Taip yra ir kitose kalbose. Specialieji rusų žodynai daugiskaitos formą pateikia kaip pagrindinę ir pirminę¹⁵. Atrodo, kad čia visai pagrįstas būtų aiškinimas, jog daugiskaita esanti „patogi tuo, kad išreiškia grupės idėją, nenurodydama ją sudarančių asmenų lyties“¹⁶. Dėl to pavadinimai įgauna didesnio semantinio abstraktumo. Daugiskaitos vietininkas yra netgi suprieveiksmėjęs, įgavęs bendresnę leksinę reikšmę ir sakinyje jau atlieka vietos aplinkybės funkciją. Pvz.:

Višur skurdutės (skudučiai) *pas mus biržiečiuos* RdN. *Dabar jis gyvena pandėliečiuos* (Pandėlio apylinkėse) LKŽ IX 331 (Kp). *Pandėliečiuos tai nesako šiteip* LKŽ IX 331 (Pnd). *A tris metus esu palangiškiuos* (Palangos apylinkėse) *gyvenęs* LKŽ IX 238 (Ms). *Papilėniškiuose* (Papilės apylinkėse) *gyveno ir išmoko sakyti douna, peins* LKŽ IX 362 (Krš). *Esu gyvenęs rietaviškiuose du metu* LKŽ XI 582 (Jdr). *Dalia jo buvo salakiškiuos* Imb. *Kitokesnė kalba salakiškiuos* Vj. *Svėdasiškiuos jau pradeda rugius pjaut* Dbk. *Sūnus svėdasiniuos buvo agronomu* Adm.

Skyrium reiktų pasakyti dar tai, kad darybiniu būdu galima pasidaryti pavadinimų ne iš visų vietovardžių, kai kada tetinka nusakomasis būdas. Tai priklauso nuo vietovardžio fonetinės ir morfologinės struktūros.

Vietoje išvadų pateiksime kelias faktus konstatuojančias pastabas:

1) Jeigu vietovardis pats turi priesagą *-iškis*, kuri dedama prie kamieno, besibaigiančio priebalsiu *k* (pvz., *Grinkiškis*, *Duokiškis*, *Karsakiškis*, *Rokiškis*), tai nomina regionalia tokiu atveju niekada nedaromi su priesaga *-iškis*, matyt, siekiant išvengti fonetinio pasikartojimo (išeitų *grinkiškiškis* ir pan.).

¹⁴ Dėl priesagos *-iškis*, *-ė* būdvardžių polinkio daiktavardėti plg. Lietuvių kalbos gramatika, t. 1, p. 574.

¹⁵ Словарь названий жителей РСФСР. — М., 1964; Словарь названий жителей СССР. — М., 1975.

¹⁶ Словарь названий жителей СССР. — М., 1975, с. 8.

2. Kaip rodo pavyzdžiai, išrinkti iš V. Vitkausko „Šiaurės rytų dūnininkų šnek-tų žodyno“, šioje tarmėje visi nomina regionalia (kaip, beje, ir visur žemaičiuose) yra sudaryti su priesaga *-iškis, -ė*. Jeigu vietovardis yra šakninio kirčiavimo, tai jo vediniai yra pirmosios, o jeigu galūninio – tai antrosios kirčiuotės, pvz.: *akmė-niškis, -ė 1 (:Akmėnė), janāpoliškis, -ė 1 (: Janāpolė), juozapāviškis, -ė 1 (: Juozapavà), kuršėniškis, -ė 1 (: Kuršėnai), kùrtuvėniškis, -ė 1 (: Kùrtuvėnai), micāitiš-kis, -ė 1 (: Micāičiai), papilėniškis, -ė 1 (: Papilė), raudėniškis, -ė 1 (: Raudėnai), šakýniškis, -ė 1 šakyniškis, -ė 2 (: Šakýna), šaukėniškis, -ė 2, šaukėniškis, -ė 1 (: Šaukėnai), telšiškis, -ė 2 (: Telšiai), tvėriškis, -ė 1 (: Tvėrai), upýniškis, -ė 1 (: Upýna), užventiškis, -ė 2 (: Užventis), vařniškis, -ė 1 (: Vařniai), vidsodiškis, -ė 1, vid-sodiškis, -ė 2 (: Vidsodis), viekšnāliškis, -ė 1 (: Viekšnāliai), žagāriškis, -ė 1 (: Ža-gārė).*

3. Iš dvižodžių vietovardžių nomina regionalia daromi dažniausiai nusakomuoju būdu arba tik iš vieno (dažniau antrojo) dėmens, pvz.: *Aukštoji Panemunė – žmogus iš Aukštosios Panemunės* arba *panemunietis* LKŽ IX 333. *Kazlų Rūda – iš Kazlų Rūdos* arba *kazliškis, kazlimukas* Kps, *rūdininkas* LKŽ XI 871 (Zp). *Naujoji Akmenė – iš Naujosios Akmenės* arba *akmenietis* Akm. *Žemaičių Kalvarija – iš Kalvarijos, kalvariškis* LKŽ V 165.

Jeigu dvižodis pavadinimas paverčiamas dūrinium (pvz., *Lauko Soda – Lauksodis*), tai iš jo galimas ir vienažodis vedinys *lauksodiškis*.

4. Iš analogiškų vietovardžių atskirose tarmėse daromasi pavadinimų su skirtingomis priesagomis, pvz.: *Kudirkos Naumiestis – naumiestietis, -ė, Žemaičių Naumiestis – naumiestiškis, -ė*.

5. Kartais vietos pavadinimas vartojamas perkeltine reikšme tos vietos gyven-tojams pavadinti, pvz.: *Jis kad jims par pečius pliušyti Rudikūs* (Rudikų kaimo žmones)! LKŽ X 285 (Slm). *Atsimenu, ba ženklūs metai buvo: Pivašiūnai su Einoroni-m mušės* Pv.

6. Iš vietovardžių su priesaga *-uva* (*Linkuva, Raguva, Šeduva*) linkstama dary-tis galūnių vedinius su galūne *-is* (moteriškajai giminei *-ė*), nors su šia galūne esama vedinių ir iš kitokios galūnės vietovardžių (*Baisogala, Pušalotas, Varėna*).

7. Esama ryšio tarp vedinių darybos ir semantikos. Pastebėta, kad tarmėse nomina regionalia variantų nėra daug ir kad jie beveik nepriklauso nuo pamatinių žodžių darybos.

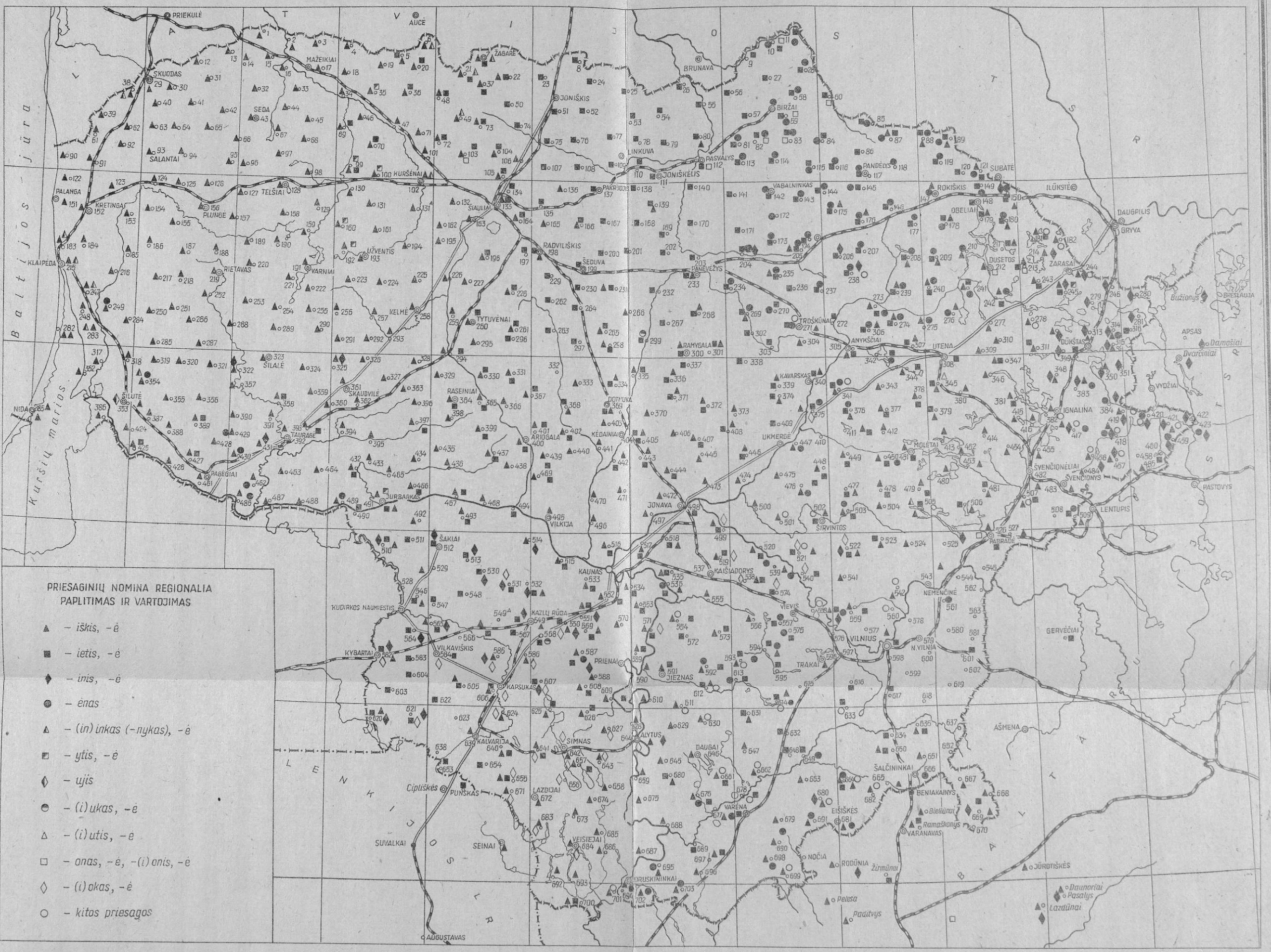
NOMINA REGIONALIA В ЛИТОВСКИХ ГОВОРАХ

Резюме

В статье исследуются слова, которые называют человека по месту его жительства или происхождения.

Установлено, что в литовских говорах связь человека с той или иной местностью выражается двояким способом: описательным и производным. Описательные названия употребляются по всей территории Литвы, а производные (т.е. nomina regionalia, образованные при помощи разных суффиксов или окончания *-is*) имеют свои ареалы, которые почти совпадают с ареалами говоров (см. карту).

Отмечается связь между образованием и семантикой этих названий; рассматриваются грамматические, семантические, стилистические и другие причины, вызывающие их вари-антность.

PRIESAGINIŲ NOMINA REGIONALIA
PAPLITIMAS IR VARTOJIMAS

- ▲ - iškis, -ė
- - ietis, -ė
- ◆ - inis, -ė
- -ėnas
- ▲ - (in) ūnkas (-nykas), -ė
- - ytis, -ė
- ◆ - ujis
- - (i) ūkas, -ė
- ▲ - (i) utis, -ė
- - anas, -ė, -(i) onis, -ė
- ◆ - (i) ūkas, -ė
- - kitos priesagos